

met de auteur. Deze toont zijn betrokkenheid bij het onderwerp overigens des te meer door illustraties uit eigen collectie in het boek op te nemen.

Het geheel is op een zeer toegankelijke manier geschreven en doorspekt met anekdotes. De auteur voert met name via deze anekdotes de lezer mee in de wereld van politieke besluitvorming en het betere lobbywerk. De Klerk noemt het bijvoorbeeld terecht een historisch curiosum, dat wethouder Van der Ploeg er niet in slaagde om tot een afspraak over het invoeren van een systeem van vergelijkingsshuren te komen met zijn partijgenoot Jan Schaefer. Deze laatste was op dat moment staatssecretaris van volkshuisvesting in het kabinet Den Uyl (1973-1977) en had daarvoor naam gemaakt als Amsterdams actievoerder in de stadsvernieuwing. In 1977 lukt dit met diens opvolger, de CDA-er Brokx, alsnog.

In het laatste hoofdstuk, 'De nieuwe woonmaatschappij', wordt de auteur het meest politiek en persoonlijk. Hij uit openlijk kritiek op rijksbeleid en aanbevelingen, vanuit een eigen deskundigheid, maar ook betrokkenheid. Hoezeer ik mij persoonlijk ook kan vinden in sommige van zijn observaties en aanbevelingen, kan ik mij toch niet aan de indruk onttrekken dat deze opdracht, bedoeld om de historie van de Maatschappij voor volkswoningen voor het nageslacht te boek te stellen, verleend is aan een gemeentebtenaar, een hoogleraar ruimtelijke ordening, een amateurhistoricus, maar vooral aan een betrokkene in het Rotterdamse.

Dit gezegd hebbende, moet ik vaststellen dat het eindresultaat zeer leesbaar en geslaagd is. Het is buitengewoon geschikt voor ambtenaren en bestuursleden van woningcorporaties maar niet minder voor historici en geïnteresseerde leken. Dit is een compliment waard. De auteur, door mij gekwalificeerd als amateurhistoricus, is erin geslaagd diverse doelgroepen te bedienen en doet daarmee meer dan recht aan de hem verleende opdracht.

Paul Hendriks

M. Frey, *Der Erste Weltkrieg und die Niederlande. Ein neutrales Land im politischen und wirtschaftlichen Kalkül der Kriegsgegner* (Dissertatie Keulen 1996, Studien zur internationalen Geschichte V; Berlijn: Akademie Verlag, 1998, 411 blz., DM 148,-, ISBN 3 05 003265 0).

Het is al vele malen opgemerkt: de belangstelling in Nederland voor de Eerste Wereldoorlog wordt eigenlijk vooral gekenmerkt door slagveldtoerisme. Het historisch onderzoek naar deze periode — wel 'de oerkatastrofe van de twintigste eeuw' genoemd — blijft ver achter bij wat redelijkerwijs verwacht mag worden. Met des te meer interesse — en enig schaamrood — kan kennis genomen worden van de voortreffelijke studie van de Duitse historicus Marc Frey, die daarop in 1996 gepromoveerd is in Keulen. Op grond van uitvoerig archiefonderzoek in Duitsland, Nederland, Engeland en de Verenigde Staten heeft hij een compact overzicht geschreven van de relaties tussen deze vier landen in de periode 1914-1920. Tot zijn belangrijkste vragen behoorden: welke plaats werd Nederland toegekend in de overwegingen en plannen van de oorlogvoerende landen en, min of meer de keerzijde daarvan, welke ruimte had Nederland in deze periode eigenlijk om een eigen beleid te kunnen voeren.

Het meest belangrijke gezichtspunt dat Frey naar voren brengt is dat de politiek die ten aanzien van Nederland werd gevoerd in hoge mate bepaald werd door economische overwegingen. Nederland, lange tijd aan de periferie van de machtspolitiek gelegen, raakte rond de eeuwwisseling betrokken bij de snel oplopende Engels-Duitse spanningen. Aanvankelijk was de Nederlandse economie in sterke mate bepaald door de relatie met Engeland, maar rond de eeuwwisseling raakten de Nederlandse en de Duitse economie steeds meer onderling verweven,

zodat zelfs een zekere graad van wederzijdse afhankelijkheid was bereikt. Zoals bekend leidde dat in Duitsland tot de gedachte dat Nederland — 'een geopolitieke schoonheidsfout' — langzaam maar zeker zou (moeten) ingroeien in het Duitse Rijk. Als rekening werd gehouden met het eigenzinnige karakter van de Nederlanders zou dit proces zich min of meer vanzelf voltrekken. Om nodeloze weerstand te voorkomen werd het Schlieffen-plan in de periode 1908-1911 dan ook door Moltke gewijzigd, waarbij werd uitgegaan van respectering van de Nederlandse neutraliteit. Hoewel dat enig militair ongemak opleverde, zou het op korte en lange termijn toch vooral ook voordelen opleveren: Rotterdam zou kunnen blijven functioneren als belangrijkste toevoerhaven voor Duitsland en Nederland zou uiteindelijk als een rijpe appel in de mand van het Duitse Rijk vallen. Engeland zag deze ontwikkeling met lede ogen aan: op lange termijn had het geen belang bij een sterk Duits bruggenhoofd, recht tegenover de eigen kust, en op korte termijn betreurde het de verdringing van de Engelse door de Duitse industrie op de Nederlandse markt.

Deze concepties bepaalden de eerste maatregelen na het uitbreken van de oorlog. Duitsland profiteerde vrijwel meteen van de Nederlandse neutraliteit: Rotterdam ging door met het verzorgen van een omvangrijk importpakket en in meer algemene zin was het feest bij de boeren, gezien een omvangrijke agrarische export tegen mooie prijzen. Engeland, dat besloten had tot een blokkade om daarmee Duitsland ook economisch te bestrijden, zat vervolgens met een probleem. Enerzijds moest Nederland gedwongen worden deze riant steun aan Duitsland te verminderen, zo niet te beëindigen, anderzijds moest de neutraliteit (ook in economische zin) gerespecteerd worden: als de druk te ver werd opgevoerd, werd Nederland vrijwel vanzelf meer afhankelijk van Duitsland, wat contraproductief zou zijn. Het zwaartepunt van het Engelse beleid was dan ook vooral gericht op het onder controle krijgen van de Nederlandse handel. Dit lukte met name door de oprichting af te dwingen van de Nederlandse Overzee Trust Maatschappij (23 november 1914). Interessant is dat Engeland al snel veel meer vertrouwen stelde in de medewerking van de NOT (onder leiding van Van Aalst), dan van de regering (die door verschillende Engelse politici als te Duits-vriendelijk werd gezien). Naarmate de Engelse druk werd opgevoerd, nam ook de Duitse tegendruk toe: Nederland was voor Duitsland nu eenmaal de 'luchtpijp' (Moltke), waardoor het economisch kon blijven ademen.

Halverwege de oorlog wijzigden zich echter min of meer de posities. Dit kwam voort uit het alleen maar toegenomen belang van de economische kant van de oorlog: korte termijn belangen namen in gewicht toe. Vooral na de intrede van de Verenigde Staten in het geallieerde kamp (april 1917) nam het begrip voor de Nederlandse neutraliteit sterk af: deze leidde immers de facto slechts tot doorgaande handel met Duitsland en daarmee tot verlenging van de oorlog. Omgekeerd was in Duitsland de macht meer verschoven naar de legerleiding, die de onbepaalde duikbootoorlog afkondigde en dringend behoefte had aan meer transportfaciliteiten (binnenvaart en spoorwegen). Dieptepunt voor Nederland, dat langzamerhand geen kant meer uit kon en slechts kon afwachten wat de oorlogvoerende landen besloten, kwam in het voorjaar van 1918: de geallieerden vorderden de Nederlandse vloot in Amerikaanse havens en de Duitse legerleiding eiste de volledige beschikking over de Nederlandse binnenvaartschepen (met een acute dreiging van militair ingrijpen). De (militaire) kortetermijnbelangen van de oorlogvoerenden kwamen daarmee echter op gespannen voet te staan met de langetermijnoverwegingen. Voor Duitsland was het immers duidelijk dat, zelfs als de oorlog gewonnen zou worden, Nederland nodig zou zijn als makelaar en bemiddelaar naar de wereldmarkt. Voor de geallieerden (met name Engeland), was het van belang te voorkomen dat Nederland het economisch zo moeilijk zou krijgen, dat het land als het ware geen andere optie had dan samenwerking met Duitsland. In Duitsland wordt dan ook door ambtenaren, politici en zakenlieden geprobeerd de legerleiding

te matigen, zoals Engeland tracht de Verenigde Staten tot enige soepelheid te brengen (wat overigens niet meeviel).

Vooraf de laatste twee oorlogsjaren was Nederland gereduceerd tot een speelbal. Dat betekende overigens niet dat de balans over het geheel genomen negatief uitviel. Ondanks alle moeilijkheden heeft in het algemeen de Nederlandse volkshuishouding weten te profiteren van de oorlog. Opmerkelijk is bijvoorbeeld dat de aandelen van de rederijen, wier schepen door de VS waren gevorderd, op de Amsterdamse beurs met vijf procent in waarde stegen, wat begrijpelijk was gezien de ruime schadevergoeding van de Amerikanen. Desondanks liep de handelssector in deze jaren grote schade op. Daar staat tegenover dat het voor de land- en tuinbouw erg mooie jaren waren (alleen de bloemensector kwam in problemen), maar vooral de banken hebben het erg goed gedaan: die hebben goudgeld verdiend aan de financiering van Duitsland, dat al snel met aanzienlijke betalingsproblemen kampte. Bovendien werd veel kapitaal uit Duitsland overgebracht naar Amsterdam. Het aardige van deze studie is dat — naast een gedetailleerd overzicht van specifieke onderhandelingen — cijfers bijeen zijn gebracht over de meer algemene ontwikkelingen van import en export, alsmede van kapitaalbewegingen, zelfs met inbegrip van een schatting van de omvang van de smokkel. Vooral dat laatste is erg interessant, juist omdat de smokkel zo omvangrijk was: vooral in de winter van 1916-1917 ontrok een groot deel van de export naar Duitsland zich aan de controle, zoals omgekeerd veel muntgeld, goud, diamanten, effecten en andere waardepapieren naar Amsterdam werden gesmokkeld. Dit cijfermateriaal is bijeengebracht uit zeer heterogeen bronnenmateriaal (waaronder dat van geheime diensten en onderzoeksafdelingen van Duitse, Amerikaanse en Engelse overheidsdiensten).

Zoals gezegd, deze studie is meer dan de moeite waard, temeer waar deze zo prachtig aansluit op de dissertatie van Houwink ten Cate, *De mannen van de daad* (1995). Liet Ten Cate vooral zien hoe juist tijdens de Eerste Wereldoorlog een aantal daadkrachtige lieden het heft in handen nam (Van Aalst, Treub, Colijn, Kröller, Colijn), Frey laat vooral zien op welk speelveld zij opereerden. Tenslotte nog dit. Frey stond voor de opgave om een boek te schrijven dat, gezien de grote hoeveelheid handelende afdelingen, diensten, instituties én de overmaat aan technische onderwerpen als quoteringen, leningsvoorwaarden en de details van uitvoervergunningen, op voorhand als saai en onoverzichtelijk zou kunnen worden aangemerkt. Dat het dat niet is geworden, maar integendeel een helder, strak gecomponeerd boek is, met hier en daar een aardig terzijde over het karakter van de optredende personen, verdient grote waardering. Dit is kortom een belangrijke aanwinst, die hopelijk ook tot navolging opwekt.

Piet de Rooy

A. Taselaar, *De Nederlandse koloniale lobby. Ondernemers en de Indische politiek, 1914-1940* (Dissertatie Leiden 1998, CNWS Publications LXII; Leiden: Research school CNWS, 1998, xviii + 625 blz., f70,-, ISBN 90 73782 97 X).

In de alledaagse beeldvorming overheerst het cliché dat economische motieven en belangen in het koloniaal beleid een doorslaggevende rol speelden. Daarbij wordt een bijzonder gewicht toegekend aan de invloed van koloniale ondernemers, ondernemingen en ondernemersorganisaties. De postkoloniale geschiedschrijving van het kolonialisme heeft zich sedert geruime tijd gewijd aan de dubbele opdracht de economische dimensie uit te lichten en tegelijk de heersende clichématige voorstellingen te nuanceren. Aan deze spanning levert het proefschrift